
УДК 37.016:003—028.31

Методика розвитку образного мовлення молодших школярів у процесі читання

Тетяна Петровська,
здобувач Інституту педагогіки НАПН України

У статті розкрито методику розвитку образного мовлення молодших школярів на уроках читання. Особлива роль у цьому процесі відведена системі вивчення образотворчих засобів мови художнього твору, яка збагачує, активізує і розвиває мовлення дітей.

Ключові слова: образне мовлення, художній твір, художній образ, образні засоби, образний вислів, читання.

Одним із актуальних напрямів сучасної методики навчання читання є формування в молодших школярів уважного ставлення до слова, до його вживання, розвиток здатності сприймати й оцінювати образний аспект художнього тексту, а також уміло використовувати його у власному мовленні. Особливу роль у цьому процесі відіграє вивчення образотворчих засобів мови художнього твору, які виступають і як спосіб пізнання нового, і як форма осмислення навколишньої дійсності, і як модель побудови власного висловлювання.

Педагогічні спостереження за мовленням школярів переконують, що підлітки практично не корис-

туються образними засобами мови для додання виразності, яскравості своєму мовленню. Причиною цього є відсутність цілеспрямованої роботи вчителя зі збагачення мовлення учнів образотворчими засобами. Актуальність проблеми обумовлена значимістю розвитку у школярів інтересу до художнього слова, необхідністю вдосконалення мовлення учнів молодших класів, його збагачення.

Образність мовлення розглядається лінгвістами як здатність мовних засобів викликати наочно-чуттєві уявлення. Вона полягає в оперуванні наочно-образними уявленнями, що виникають та трансформуються у

свідомості людини. Тому особливе значення для розуміння образної сутності мовлення має вчення про "образ" ("внутрішню форму" слова).

Образна сутність слова, його внутрішня форма найповніше розкривається в художньому творі, де образне значення слова (його внутрішній зміст) починає жити особливим життям, поєднуючи старі й нові уявлення, наповнюючи їх новим смислом і завдяки цьому створюючи новий образ.

Психологи Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Г. Люблінська вказують на особливу мовну обдарованість та природне чуття дітей дошкільного віку до виразних відтінків мовлення, яке допомагає їм розібратись у складних мовних явищах. Проте невимушена виразність мовлення, характерна для дошкільнят, втрачається в процесі онтогенезу, а її прояв у дорослої людини сприймається як свідоме використання засобів, що викликають ефект незвичайності, виразності і яскравості. Психологи пов'язують період спаду природної виразності мовлення з молодшим шкільним віком, що обумовлює важливість її розвитку, ознайомлення учнів початкових класів із прийомами її творення, із розкриттям образного значення слова і його ролі в художньому і власному мовленні.

Сучасні дослідники дитячого мовлення доводять, що літературний твір дає дитині готові образні мовленнєві форми, якими вона оперує. 6—8-річні діти сприймають художню мову як взірець, прагнуть запозичити її. Методистами напрацьовано вагомий матеріал з розвитку образного мовлення дітей засобами художнього слова. Привертають увагу роботи з методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку А. Богуш, Н. Гавриш, Ю. Руденко, І. Попова та ін., що розглядають різні види навчальної діяльності дітей, у яких задіяна мовленнєва діяльність: театральна-мовленнєва, образотворчо-мовленнєва, музично-мовленнєва і літературно-мовленнєва.

Різні аспекти проблеми розвитку образного мовлення дітей широко вивчаються сучасними шкільними методистами. Дослідники К. Пономарьова, Н. Сіранчук, Л. Кулибчук, Т. Мельник та ін. розробили та апробували ефективні прийоми роботи над образними засобами мови: виявлення в тексті образних виразів; пояснення значень слів та зворотів мови, знайдених у тексті самими учнями чи зазначених учителем; ілюстрування, словесне малювання, відтворення образу за питаннями вчителя; використання проаналізованих і зрозумілих образів у письмових роботах; спеціальні вправи на підбір порівнянь, епітетів, складання загадок тощо. Проте зазначені роботи виконано в руслі методики навчання мови; проблема ж розвитку образного мовлення молодших школярів на уроках читання залишається нерозв'язаною і потребує спеціального дослідження.

Робота з розвитку мовлення в початковій школі проводиться не лише на уроках рідної мови, де відпрацьовуються відповідно до програми певні комунікативно-мовленнєві вміння, а й на уроках читання. *Мета пропонованої статті* — охарактеризувати особливості цієї роботи під час опрацювання художніх творів учнями початкової ланки.

Читання як навчальний предмет, побудований на основі художніх творів, створює особливі умови для розвитку мовлення учнів. Під час роботи над художнім твором використовуються різні види переказів, складання плану тексту тощо. У методиці читання прийнято використовувати такі прийоми аналізу, як словесне і графічне малювання, аналіз ілюстрації, стилістичний

експеримент, підбір синонімів з метою виправдання авторського вибору, складання діафільму, підготовка до виразного читання та читання за ролями, інсценування, складання оповідання про героя, від імені героя, ілюстрування твору та ін. Усі ці методичні форми і прийоми, безперечно, працюють на мовленнєвий розвиток молодших підлітків.

У ході аналізу художнього твору діти разом з учителем спостерігають, як він побудований, знайомляться зі способами висловлення емоцій, характеристики персонажів, з призначенням окремих елементів тексту. При цьому йде робота над усіма компонентами тексту — змістовним, структурним, мовним — у їх єдності. Така робота вимагає опертя на елементарні літературознавчі знання і знання мови. Потім перед дитиною ставиться мовленнєве завдання і триває робота над його виконанням. Для втілення свого задуму діти використовують засоби, знайомі їм з уроків читання. Так відбувається взаємопов'язане формування читацьких і мовленнєвих умінь.

Головне завдання розвитку мовлення на уроках рідної мови і читання — оволодіння молодшими школярами мовними нормами (у вимові, побудові речень), а також вміннями висловлювати свої думки в усній та письмовій формі, користуючись потрібними мовними засобами відповідно до мети, змісту та ситуації спілкування.

Читання художніх творів розвиває мовлення дітей: збагачує й активізує словник школярів на основі спостережень над текстом, формування у них конкретних уявлень і понять. Цей розвиток відбувається завдяки тому, що літературні твори написані емоційною художньою мовою, зігрітою ліризмом, що найбільш відповідає особливостям дитячого сприймання.

Проте молодші школярі не кожен твір сприймають після першого читання. Дуже часто вони йдуть до розуміння через емоції, що виникли під час ознайомлення з текстом. Тому до першого ознайомлення з твором дітей потрібно готувати, налаштовувати їх на сприйняття. На цьому етапі варто використовувати методи бесіди, усного малювання, що мають на меті ввести учнів у коло змальованих у творі образів, почуттів і настроїв, спонукати до активної діяльності пам'ять і знання дітей. Створюючи умови для активного сприймання твору учнями, педагог повинен пам'ятати, що використання будь-яких допоміжних засобів на уроках читання підпорядковується головному — художньому слову. Готуючи школярів до розуміння твору, учитель одночасно готує їх до цілеспрямованих спостережень над текстом, розвиває у них мистецтво образного бачення. Важливо, щоб діти зрозуміли, що за допомогою художнього образу письменник висловлює свою ідею, думку, позицію, виявляє свій погляд на світ. За допомогою сприйняття цього образу читач відкриває для себе його зміст, обмірковує авторську точку зору, зіставляє її зі своїм чуттєвим досвідом і набуває асоціативного досвіду, який, у свою чергу, розвиває образне мислення й образне мовлення.

Система роботи над зображально-виражальними засобами на уроках читання у 2—4-х класах є важливою ланкою в розвитку образного мовлення і полягає в поясненні, закріпленні та активізації в мовленні учнів зображально-виражальних засобів, з якими вони зустрічаються в процесі читання художніх текстів. Така робота виховує увагу до слова, розуміння відтінків його значення. Перед педагогом стоять завдання:

1. Створити позитивну мотивацію для зацікавленого, уважного читання художніх текстів молодшими школярами.

2. Навчити учнів виявляти зображально-виражальні засоби в художніх текстах і в чужому мовленні, розуміти їх художню необхідність.

3. Розвивати такі якості молодших школярів, як емоційність, асоціативність мислення, уважність.

4. Збагатити активний словниковий запас молодших підлітків різноманітними яскравими тропами.

5. Привчити дітей доцільно вживати образні засоби під час побудови власних висловлювань.

Важливою складовою методики навчання учнів 2—4-х класів користуватися зображально-виражальними засобами (епітетами, порівняннями, метафорами) є розроблена нами система завдань із розвитку образного мовлення, в якій виокремлено три групи завдань відповідно до типів розумової діяльності:

1) аналітичні завдання, спрямовані на формування вміння знаходити образні вирази в тексті; вправи, спрямовані на формування вміння виділяти епітети (порівняння, метафори) серед образних засобів мови художнього твору;

2) аналітико-синтетичні завдання, спрямовані на формування вміння розуміти художню значимість і необхідність епітетів (порівнянь, метафор) у певному контексті;

3) синтетичні завдання на формування вміння складати власні висловлювання, вживаючи образні вирази.

У методичній системі розвитку образного мовлення учнів 2—4-х класів нами визначено три етапи: пропедевтичний, репродуктивний, творчий.

Таблиця

Назва етапу	Мета	Методи роботи	Типи завдань
Пропедевтичний	Зацікавити дітей образними виразами, які спостерігаються в художньому тексті, створити позитивну мотивацію для їх вивчення	Повідомлення, бесіда, спостереження над текстом	Аналітичні завдання на формування вміння знаходити образні вирази в художньому тексті
Репродуктивний	Навчити дітей пояснювати значення тих чи тих зображально-виражальних засобів у даному контексті	Бесіда, спостереження над текстом; аналіз текстових фрагментів	Аналітико-синтетичні завдання на формування вміння розуміти художню значимість і необхідність тих чи тих тропів у даному контексті
Творчий	Осягнення учнями різних способів творення образності	Конструювання і управління власних текстів	Синтетичні завдання на формування вміння складати власні висловлювання, вживаючи образні вирази

Таким чином, відповідно до запропонованої послідовності вправ і встановлених етапів роботи над образними засобами мови художнього твору нами розроблено алгоритм роботи над кожним із понять, що вводяться:

1) формування вміння розпізнавати образні ви-словлювання у текстах;

2) семантизація образного вислову (з'ясування і пояснення його значення);

3) робота над зразками вживання образного ви-слову;

4) формування вміння вживати образні вислови у власних висловлюваннях;

5) виконання творчих робіт, спрямованих на закріплення вміння використовувати образні засоби мови художнього твору у власному мовленні.

Література

1. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації // Дошкільне виховання. — 1999. — №6. — С. 3—5.
2. Васильєва М.С, Оморокова М.И., Светловская Н.Н. Актуальные проблемы методики обучения чтению в начальных классах. — М.: Педагогика, 1997. — С.215.
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. — Поэтика. — М.: Изд.-во АН СССР, 1963. — 254 с.
4. Гавриш Н.В. Развитие мовленнєвої творчості в дошкільному віці. — Донецьк: ТОВ "Лебідь", 2001. — 218с.
5. Кулибчук Л.М. Развитие образного мовлення учнів 5—7-х класів: Автореферат канд. дис.: 13.00.02. — Одеса, 1999. — 20с.
6. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. — К.: Вища школа, 1974. — 355 с.

7. Попова І.І. Развитие образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору: Дис. канд. пед. наук. — Одеса, 2006р. — 298 с.

8. Потєбня А.А. Слово и миф. — М.: Правда, 1989. — 192 с.

9. Снітко О.С. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць // Мовознавство. — 1989. — № 6. — С. 12—19.

10. Франко З.Т. Образність в українському мовленні // Українське усне літературне мовлення/ За ред. І.К. Білодіда, М.А. Жовтобрюха та ін. — К.: Наукова думка, 1967.

11. Хоменко К.Е. Понимание художественного образа детьми младшего возраста // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Учебное пособие. Под редакцией И.И. Ильцова, В.Я. Ляудис. — М.: Изд-во МГУ, 1981.

В статье раскрыта методика развития образной речи младших школьников на уроках чтения. Особая роль в этом процессе отведена системе изучения изобразительных средств языка художественного произведения, который обогащает, активизирует и развивает речь детей.

Ключевые слова: образная речь, художественное произведение, художественный образ, образные средства, образное выражение, чтение.

The article deals with methods of figurative speech younger students in a reading class. Special role in this process is assigned to the system of language study fineart work that enriches, promotes and develops the speech of children.

Keywords: figurative speech, a work of art, artistic image, imagery products, trope, reading.